

NOSTALGIA INTERBELICULUI ȘI TENTAȚIA ACTUALITĂȚII ÎN PROZA LUI CONSTANTIN ȚOIU

The nostalgia of the interbelic period and the temptation of the present in Constantin Țoiu's prose

Constantin Țoiu est l'un des écrivains importants de la littérature d'après-guerre. Formé à l'esprit des valeurs de l'école de l'entre-deux-guerres, mais réintégré dans l'école du réalisme socialiste, l'écrivain fait ses débuts plus tard que ses collègues de génération, après avoir stylisé son écriture par l'acte de traduction et acquis suffisamment d'expérience pour faire de la prose. Les romans publiés avant 1989, à l'exception des ouvrages qui légitimaient le réalisme socialiste, mais aussi ceux qui parurent après la Révolution, reflètent un auteur qui a écrit une prose de qualité, quels que soient les régimes qui ont suivi. Quoique les romans offrent suffisamment d'indices que Țoiu a décrit la réalité qu'il a traversée, l'écrivain fait souvent transparaître dans ses livres la nostalgie pour le passé précommuniste et le style de vie qui y est associé. Ainsi, à travers les six romans, on découvrira à la fois la dimension humaine de la démarche de l'écrivain et le souci de faire revivre „le monde perdu” de l'entre-deux-guerres.

Mots-clés : *communisme, réalité, nostalgie, la période de l'entre-deux-guerres, prose rétro*

În peisajul prozei postbelice românești, se impune, în deceniul al optulea al secolului trecut, unul dintre cei mai cultivați scriitori din literatura română care, în plin comunism, reușise să-și păstreze aerul boieresc, alura aristocratică, exprimarea elegantă și fluentă, sustrasă momentului, îndrăznind să facă notă discordantă și să ducă mai departe eleganța interbelică. Deși biologic aparține „generației războiului”, fiind apropiat de vârstă cu Marin Preda, cu Eugen Barbu, cu Petru Dumitriu, Constantin Țoiu debutează târziu, fiind alături de Ștefan Bănulescu, unul dintre cei mai vârstnici prozatori ai generației șaizeciste, Nicolae Manolescu afirmând că este decanul de vârstă al celor care au debutat atunci.²

Scriitorul, născut pe 19 iulie 1923 în Urziceni (Ialomița), urmează clasele primare în satul natal, iar pe cele gimnaziale și liceale în școli din Transilvania (Sfântu Gheorghe și Brașov), însușindu-și temeinic valorile școlii interbelice. După ce ratează examenul de la Drept, pentru că făcuse „literatură în jurul subiectului”, revine la pasiunea inițială, filologia. După încheierea studiilor universitare la Facultatea de Litere și Filosofie din București, intră în mediul literar imediat, dar nu ca scriitor, ci ca redactor și colaborator al celor mai importante edituri și reviste bucureștene, de unde are ocazia să observe cum se simulează actul culturii în dictatura comunistă.

¹ Universitatea „Ștefan cel Mare”, Suceava.

² Nicolae Manolescu, „Constantin Țoiu” în *Istoria critică a literaturii române 5 secole de literatură*, Pitești, Paralela 45, 2008, p. 1183.

Începutul activității scriitorului coincide, din păcate, cu instaurarea regimului comunist și tot ce învățase în deplină libertate devine inaplicabil în noile condiții. Mai mult de nevoie (cauza fiind sărăcia), intră în partid în 1945, dar realizează foarte repede că împrejurările devin insuportabile și că totul are o limită. Evită pe cât poate literatura proletară, dovedindu-și temeinca pregătire filologică prin actul traducerii sau al stilizării cărților din literatura universală.

Deși își provoacă excluderea din partid în 1949, chiar dacă s-a declarat „pentru literatura mare, nu pentru proletcultism”³, observăm că primele opere publicate nu sunt nicidecum dovezi ale ignorării temelor impuse de regim, ci reprezintă mai degrabă încercări de adaptare la „lumea nouă”. Cărțile sale apar într-un context traumatic și evoluează în funcție de determinismul ideologic invariabil. Dintr-un spirit de solidaritate literară, politică sau datorită optimismului specific tinereții, Constantin Țoiu începe stângaci tocmai cu literatură ideologică, publicând, în 1950, broșura realist-socialistă comandată *O noapte la arie*, scrisă în colaborare cu Leonid Strașun. Ulterior, această lucrare propagandistică n-a fost recunoscută de scriitor, fiind considerată un pseudodebut, deși este posibil să se fi valorificat unul dintre reportajele realizate de Țoiu în timpul campaniei de colectivizare. Totuși, scriitorul continuă nefericit și debutează publicistic cu proză scurtă în *Gazeta literară*, în 1958, iar editorial, în 1965, cu romanul *Moartea în pădure* și adaugă, în 1967, volumul de nuvele *Duminica mușilor*, grăbindu-se să urce în trenul propagandei și să servească literar partidul.

Purtând însemnele contextului istoric și literar, *Moartea în pădure*, subintitulat *Cronica unei zile*, este un roman nereușit, „artificial ca problematică, univers narativ, expresie mentală și lingvistică”.⁴ Subiectul, asemănător cu cel din rușinoasa nuvelă a lui Petru Dumitriu, *Vânătoare de lupi*, prezintă confruntarea a două mentalități. „Binele”, reprezentat de forestierii conduși cu abnegație de comunistul Sandu Petre, învinge „răul”, întruchipat de grupul de reacționari, considerați fasciști, ascunși în munți și îndrumați de Mihai Zotrescu, omul de încredere și amantul baronesei, fosta proprietăreasă a pădurii ce trebuia să devină un bun al tuturor. Deși concentrarea acțiunii într-o singură zi, șapte noiembrie 1947, reprezenta un element de noutate în proza dominată de fresce, pe ansamblu, subiectul era demodat, dacă ne gândim la ce se publica în anii '60. E posibil ca romanul să fi fost scris mai înainte, însă a fost dat la tipar în perioada în care nu prea se mai acorda importanță genului de conflict terminat în avantajul comunismului.

La doi ani distanță, în condițiile unei deschideri minime către arta occidentală, Constantin Țoiu publică volumul de nuvele *Duminica mușilor* care pune în lumină calitățile scriitorului capabil să provoace premisele epicului, multe dintre nuvele dovedindu-se nuclee ale romanelor viitoare. Se remarcă interesul scriitorului pentru contemplativitate (descrie sensibil mișcarea înceată a unei zile de vară și gesturile oamenilor), dar și pentru senzațional (o lumea bizară, tentată de aventură, dar condamnată la eșec), desigur în limitele admise de cenzura fluctuantă. Sunt agreate personajele pitorești, se conturează atmosfera spirituală originală în care faptele și vorbele capătă strălucire și devin memorabile, iar evenimentele mărunte sunt investite

³ Adriana Bittel, „Geografii literare – Constantin Țoiu”, în *Formula As*, nr. 705/20–26 februarie 2006.

⁴ Marian Victor Buciu, *Zece prozatori exemplari* (perioada comunistă), București, Euro Press Group, 2012, p. 132.

cu valoare simbolică. Prin rafinamentul artistic, prin prezența stărilor psihologice neobișnuite și a evenimentului bizar sau cu final ezitant, Constantin Țoiu se apropie de contemporanii lui, Ștefan Bănuțescu și Fănuș Neagu.

În scrierile de la început, observăm valorificarea clișeelelor prozei din anii '50, deși autoritatea acestora scăzuse odată cu încheierea regimului dejist. Conflictul dintre comuniști și „bandele de reacționari” nu era nou deloc și, poate, de aceea operele acestea nu au atras atenția prea mult. Se păstrează, în general, viziunea realist-socialistă, dar încep să apară semne ale distanțării atât de modelul deceniului precedent, prin îmbunătățirea tehnicilor narrative, cât și de dogma oficială, prin nuanțarea perspectivei ideologice, dar, în mare parte, aceste scrieri rămân inexpresive. Ignorarea lor de critica literară s-a dovedit benefică pentru scriitorul talentat care ar fi putut să fie compromis, întrucât scrierile așezate sub zodia realismului socialist divulgă un derapaj estetic grav, aflat în preajma sau chiar în spațiul anulării depline a valorii. Țoiu se grăbise să scrie într-o perioadă care nu se detașase suficient de șabloanele realismului socialist și, cu siguranță, a regretat operele publicate la început.

Cu toate acestea, cel puțin doi dintre criticii literari cunoscuți au simțit calitățile prozatorului înainte de publicarea romanului care i-a adus succesul. Mircea Martin, un critic destul de reținut în privința cronicilor de întâmpinare, cu o intuiție deosebită a valorilor, a semnalat structura intelectuală, dicțiunea lirică, „unitatea de stil și de viziune”, eficacitatea estetică, întâlnirea, destul de rară la noi, a unui autor reflexiv cu un excelent povestitor”.⁵ Gabriel Dimisianu, un însoțitor al operelor lui Țoiu, prin aprecierile critice, l-a intuit pe romancierul de anvergură, așa cum reiese din cronica făcută volumului de nuvele *Duminica mușilor*, apărută în *România literară*:

Țoiu știe să povestească atrăgător, chiar dacă proza sa nu e în primul rând de evenimente, ci de sugestie și de atmosferă psihologică. Rămâne ca prozatorul să încorporeze cazuistica sa morală, de care e preocupat astăzi, marilor probleme, în construcții de perspective ample și ecouri adânci. Nuvelele aștern premisele fecunde pentru o asfel de întreprindere.⁶

Lucrurile prevestite de criticii amintiți s-au întâmplat în 1976, când Costantin Țoiu publică *Galeria cu viță sălbatică*, roman care-i aduce succesul și-i consacră scrisul. Publicat în plină maturitate, la 53 de ani, romanul a fost foarte bine primit de critica literară și a avut un succes deosebit în rândul cititorilor, prima ediție epuizând repede cele 34 000 de exemplare, iar a doua, cea din 1979, pe cele 100 000 de exemplare. Cartea îi aduce scriitorului Premiul Uniunii Scriitorului și Premiul Academiei Române și îl introduce definitiv în istoria literaturii române. Așadar, adevăratul debut al lui Țoiu l-a constituit *Galeria cu viță sălbatică*, o construcție complexă care demonstrează dimensiunea talentului său de prozator. Etichetat inițial ca roman despre „deceniul obsedant”, considerat chiar debtor Cenzurii, deoarece scriitorii erau încurajați să critice regimul Dej, *Galeria cu viță sălbatică* conține destule elemente pentru a fi și un „document de epocă”, întrucât s-a născut ca o mărturie a vremurilor trăite, așa cum declară autorul însuși: „Galeria mea s-a născut observând

⁵ Mircea Martin, *Generație și creație*, București, Editura pentru Literatură, 1969, p. 89.

⁶ Gabriel Dimisianu, „Lecturi libere. Însoțitorul”, în *România literară*, nr. 27/iulie 2011

epoca. A trăi în contemporaneitate înseamnă a lua act de existența celorlalți, care se împletește cu a ta”⁷, dar și ca o formă de eliberare a ceea ce se acumulase în timp:

Substanța romanului este reală, urmărind evenimentele din '49, '50. [...] Cum am ajuns să scriu acest roman? Mult timp l-am visat la propriu. Adică dormeam, visam că l-am scris și, când mă trezeam, mă simțeam ca orice ins care dorește ceva irealizabil și de care subconștientul său se milostivește, făcându-l să trăiască acel lucru măcar în somn. Acest roman, pe care l-am rumegat zece ani, scriindu-l de fapt în trei, este rodul unei răbdări: al răbdării mele cu mine și al aceleia pe care timpul social o are cu noi toți.⁸

Opera face parte din proza despre abuzurile „deceniului obsedant”, iar scriitorul nu descrie mediile țărănesc și industrial cum procedaseră alți autori (M. Preda, Al. Ivăsiuc etc.), ci prezintă condiția intelectualului tânăr, onest, devotat idelor comuniste, dar care sfârșește strivit de societatea în care crezuse. Protagonistul romanului *Galeria cu vișă sălbatică* este Chiril Merișor, iar sub chipul său îl recunoaștem pe tânărul C. Țoiu. Un tânăr angajat la editura de stat, singura în perioada respectivă, este exclus din partid, deoarece luase apărarea uneia dintre colegele sale. Situația i se complică după ce-și uitase un caiet cu însemnări intime zilnice într-o cabină de probă a unui magazin de confecții, fapt care declanșează ancheta Securității. Neliniștea și sentimentul de teroare distrugător cuprind treptat sufletul personajului, mai ales că și prietenii cărora le spusese despre jurnalul său pierdut (Brunner și Cavadia) îl conștientizează de pericolul care-l pândește. Caietul lui Chiril, plin de observații morale și psihologice, ajuns în mâinile Securității, era considerat o probă a unei imaginare activități subversive și, de aceea, devine probă incriminatorie care-l transformă pe autor în acuzat și apoi în anihilat. Pe durata anchetei nedrepte, lui Chiril i se inoculează că este vinovat de cele scrise și este supus unui proces în care singura vina este curajul său de a vorbi liber și deschis. Chiril este condamnat, iar în timpul detenției se sinucide, printre lucrurile sale găsindu-se și un pachet de țigări pe care era scris cuvântul *indestructibil*. Iată că, deși victimizat de istoria crâncenă, protagonistul găsește forța de a scrie mesajul de neabdicare morală.

Urmărind interpretarea cărții, e ușor de constatat că acesta a fost contextualizat și clasificat ca roman despre „deceniul obsedant”, apărut într-o perioadă când stăpânirea permitea criticarea greșelilor trecutului, dar bine ar fi să evităm taxonomiile conjuncturale, formulele constrictive și simplificatoare și să considerăm această operă nu doar un roman politic în care scriitorul a îndrăznit mai mult sau mai puțin să critice abuzurile regimului, ci mai degrabă o meditație tulburătoare despre întâlnirea omului cu istoria, o reflecție cutremurătoare despre rău, vină, memorie, adevăr și moarte. Romanul a fost apreciat pentru directetea mesajului politic și istoric, întrucât există o polemică implicită cu regimul, iar scriitorul a fost admirat pentru spiritul său civic și etic, dar s-a remarcat și prin stilul elegant, foarte diferit de cel al contemporanilor scriitorului. Acest roman calofil, scris într-o limbă curată, de modă veche, este, fără îndoială, și semnul nostalgiei scriitorului pentru stilul de viață rafinat din perioada interbelică.

⁷ Marius Pop, „Interviu Constantin Țoiu” în *Romanul românesc în interviuri, O istorie autobiografică*, antologie, text îngrijit, sinteze bibliografice și indici de Aurel Sasu și Mariana Vartic, vol. IV, partea I, București, Minerva, 1991, p. 364.

⁸ Tia Șerbănescu, *Idem*, pp. 340–341.

Stimulat de succesul romanului *Galeria cu viță sălbatică*, Țoiu publică, în 1981, romanul *Însoțitorul*, și, chiar dacă există destule legături cu romanul anterior, critica literară a manifestat destulă prudență, invocând modificări de substanță față de romanul care l-a consacrat. Cu această carte, scriitorul brevetează personajul-însoțitor, cronicar al istoriei secrete, într-o nouă încercare de a salva istoria și de a păstra în memoria colectivă unele fapte și destine excepționale pentru ca lumea să nu cadă în indiferență, în barbarie și în uitare. În centrul romanului, stă agronomul Megaclide Pavelescu, un om de modă veche, care tutează, ca un jude medieval, viața satului Clopeni, dovedind o spectaculoasă intuiție a spiritului modern. Adept al unei existențe ritualizate, Mega organizează întâlniri cu prietenii săi, foști elevi ai profesorului Ortopan, pentru a-și comenta experiențele lor de cărturari cu răspunderi sociale și pentru a analiza condiția intelectualului aflat, de cele mai multe ori, în relații încordate cu puterea. Dar, pe lângă insolențele politice, pe lângă discuțiile despre vicleniile istoriei și aluziile răutăcioase la adresa unor scriitori, narațiunea adună și imagini, unele naturaliste, ale satului din Bărăgan, mult diferite de cele propuse în romanele rurale consacrate. La fel ca și în *Galeria cu viță sălbatică*, și în *Însoțitorul* istorisirea primează, fiind evocate personaje extraordinare și destine umane cu evoluții neobișnuite, deoarece, în vremuri vitrege, în actul (auto)povestirii putem găsi libertatea.

În *Obligado*, roman publicat în 1984, Țoiu continuă să-și dezvăluie uimitoarele virtuți de evocator și recuperator de personaje captivante pentru a se opune uitării, însă nici *Însoțitorul*, nici *Obligado* nu echivalează valoarea literară a *Galeriei cu viță sălbatică* „în care autorul a investit esențialul a ceea ce înțelesese despre viață până la cincizeci de ani”.⁹ Romanul, inspirat din moartea soției sale, actrița Karin Rex, prietena lui jeni Acterian, este construit pe două planuri: pe de o parte, observăm dorința doctorului Cimpoiu și a lui Jorj Turgea (prezent și în *Însoțitorul*) de a reînvia lumea bucureșteană veche și ambianța literară de la Capșa, pe de altă parte, se evidențiază încercarea lui Bartolomeu Boldei de a reconstrui, din notații, din amintirile cunoscuților, din corespondență, chipul soției model și imaginea unei intelectuale distinse (asemenea Doamnei T. din *Patul lui Procust*). Sunt fascinante povestirile prin care fotografii Boldei (alter ego al autorului) încearcă s-o scoată pe soția defunctă din lumea umbrelor și a uitării, sunt impresionante istorisirile prin care protagonistul încearcă să se vindece de obsesii, să se elibereze de vină și să se regăsească, dar interesul scriitorului față de lumea rafinată a interbelicului se dezvăluie din nou prin povestitorii talentați, doctorul Cimpoiu și arhitectul Jorj Turgea, „cel de o vârstă cu secolul și cu România Mare.” Acești experți în anecdotică epocii dintre războaiele mondiale satisfac pe deplin pasiunea lui Țoiu pentru farmecul acestei perioade. Intriga romanului se dovedește un pretext pentru amintirile personajelor care se plimbă prin București, găsind la tot pasul parfumul trecutului.

Ultimul roman publicat înainte de Revoluție, *Căderea în lume*, apărut în 1987, poate fi considerat o sinteză a operei scriitorului, o „carte de bilanț” pentru ce a scris în comunism, deoarece autorul convoacă teme, subiecte, personaje și tehnici narative folosite și în operele anterioare. În principiu, se conturează, în opoziție, două tipuri umane: legionarul Babis Vătășescu și comunistul Leo Negotei, dar intenția scriitorului nu a fost neapărat să ilustreze doctrine și tipologii ideologice, ci să ne transmită că

⁹ Alex Ștefănescu, *Istoria literaturii române contemporane 1941–2000*, București, Mașina de Scris, 2006, p. 588.

la dreapta și la stânga se află oameni, iar situarea politică nu contează în exprimarea sufletului cuiva, ci faptele și felul de a fi. În plimbările continue ale personajelor prin Bucureștiul copleșit de iarnă, se evocă adesea personajele de neuitat și trecutul plin de culoare. Și din această carte transpare nevoia de poveste sau de legendă care să fixeze în memoria colectivă personaje excepționale, imaginea unui oraș, dar și a unei epoci, evident a epocii interbelice.

După Revoluția din 1989, Țoiu nu și-a abandonat vocația narativă și a publicat două romane lipsite de intrigă, *Barbarius* (1999) și *Istorsirile Signorei Sisi* (2006), continuând să istorisească, să comenteze și să reflecteze la întâlnirea omului cu Istoria, pentru a-și revalorifica una dintre temele specifice prozei sale, și anume toleranța.

În *Barbarius*, se reînvie locuri și personaje care construiesc o atmosferă ce cucerește prin pitoresc, senzațional sau bizar, iar prin intermediul protagonistului Cezar Zdrăculescu, un bărbat în vârstă de 73 de ani, fost procuror dejist, care-și trăiește opulent bătrânețea, se reflectă dorința de evadare în trecutul care poate fi re trăit sub forma poveștii.

În ultimul roman al scriitorului, martori ai disoluției lumii vechi sunt Sofronia, descendentă a familiei Ghica, alintată Sisi, și Jenică Negrilis, un fost moșier moldovean, prieten al Cărăușenilor. Alcătuit din amintirile celor doi, din povestirile unor personaje, consemnate riguros de Sisi, romanul se referă la cele mai importante evenimente petrecute de-a lungul a mai bine de opt decenii.

Parcurgând romanele publicate după război, dar și pe cele din postcomunism, observăm componenta retro a acestora și realizăm că, pentru Țoiu, politicul a servit mai mult ca pretext pentru a-și declara umanitatea și mai puțin pentru a-și exprima preferința pentru vreo ideologie. Astfel, din cărțile sale, transpare o nostalgie a lumii bune de odinioară, a locurilor în care se cultiva arta exprimării, chiar dacă se povestea și se comenta, câteodată malițios, despre faptele oamenilor iluștri. Și ce reprezintă Galeria din Dristor, Anticariatul lui Brummer sau casa inginerului Pavelescu dacă nu saloane de vremuri austere, în care se dezbăteau, pe cât posibil atunci, probleme interesante, se comentau cu finețe intelectuală experiențe de viață, se exprimau opinii despre oameni și despre cărți! Dincolo de dimensiunile politică, socială, morală, psihologică, romanele lui Țoiu transmit un puternic mesaj umanist și oferă imaginea unei vieți trăite cu pasiune, însă părăsite, în cele din urmă, cu nemărginită nostalgie.

Așadar, am putea susține că, prin structura personalității sale, Constantin Țoiu a aparținut mai degrabă interbelicului, al cărui stil l-a reprezentat, cu distincție, în plină perioadă comunistă și postcomunistă și mai puțin, sau aproape deloc, perioadei comuniste și postdecembriste.

BIBLIOGRAFIE

- Bittel, Adriana, „Geografii literare – Constantin Țoiu”, în *Formula As*, nr. 705/20–26 februarie 2006.
- Buciu, Marian, Victor, *Zece prozatori exemplari*, București, Euro Press Group, 2012.
- Burța-Cernat, Bianca, „Istorisirile unui scriitor de moda veche”, în *Observator cultural*, nr. 324/iunie 2006, consultat online (28.03.2020) <http://www.observatorcultural.ro/Istorisirile-unui-scriitor-de-moda-veche> article ID 15557-articles_details.html.
- Cernat, Paul, „Constantin Țoiu, între ficțiunea istorică și romanul retro”, în *Bucureștiul cultural*, nr. 4/2006, supliment al *Revistei 22*, consultat online [www.revista22.ro > bucurestiul-cultural > bucurestiul-cultural-nr-42006](http://www.revista22.ro/bucurestiul-cultural/bucurestiul-cultural-nr-42006)
- Dimisianu, Gabriel, „Lecturi libere. Însotitorul”, în *România literară*, nr. 27/iulie 2011.
- Manolescu, Nicolae, *Istoria critică a literaturii române*, Pitești, Paralela 45, 2008.
- Micu, Dumitru, *Literatura română în secolul al XX-lea*, București, Editura Fundației Culturale Române, 2000.
- Popa, Marian, *Istoria literaturii române de azi pe mâine*, vol. II, București, Fundația „Luceafărul”, 2001.
- Rotaru, Ion, *O istorie a literaturii române*, vol. VI, Cluj-Napoca, Dacia, 2001.
- Simion, Eugen, *Scriitori români de azi*, vol. III, București, Cartea Românească, 1984.
- Ștefănescu, Alex, *Istoria literaturii române contemporane 1941–2000*, București, Mașina de Scris, 2006.
- Terian, Andrei, „Istoria la firul ierbii”, în *Ziarul de duminică*, 29 iunie 2007, consultat online <http://www.zf.ro/ziarul-de-duminica/istoria-la-firul-ierbii-3079407>.